

KULTURA LETRARE BASHKËKOHORE DHE GLOBALIZMI

Isak SHEMA

Në këtë studim trajtohen çështje të zhvillimit të kulturës dhe të globalizmit kulturor. Spikaten veçoritë kryesore të karakterit kombëtar të letërsisë bashkëkohore shqiptare, të artit letrar, të kulturës letrare përgjithësisht dhe ato të vlerave kulturore universale në kuadër të mondializmit¹⁸⁶ (*mondialisation*). Ndiqohen aspekte të temës *Kultura dhe globalizmi, të identitetit të kulturës kombëtare*, të gërshetuara me ato të globalizmit kulturor, që po zgjerohen dhe forcohen furishëm në marrëdhëniet kulturore të jetës bashkëkohore. Duke studiuar problemet e kulturës gjuhësore dhe të kulturës letrare në të kaluarën, por edhe këto në kohën e sotme, arrihet të paraqiten rrjedhat kryesore të zhvillimit të edukimit kulturor dhe artistik, evoluimet, synimet, tendencat aktuale dhe orientimet për zhvillimet e ardhshme kulturore dhe artistike.

Kultivimi i kulturës letrare realizohet nëpërmjet proceseve të vazhdueshme të krijimtarisë artistike, të leximit, të shkrimit, të aktiviteteve diskurseve dhe të veprimtarive të tjera arsimore, kulturore dhe shkencore. Krijuesit e vlerave letrare, shumëllojshmëria e realizimeve artistike, botimet letrare, publikimet në forma të ndryshme dhe përhapja e tyre, lexuesit e të gjithë brezave e moshave, studiuesit, institucionet kulturore, arsimore, shkencore, mediet, pajisjet dhe programet elektronike si edhe aktivitetet e tjera, ndikojnë në rrjedhat e zhvillimit të kulturës letrare dhe të formimit kulturor. Studimi shkencor i kësaj teme të rëndësishme, duke prezantuar literaturën profesionale shkencore dhe njohuritë praktike, synon kultivimin dhe zhvillimin e mirëfilltë të kulturës letrare bashkëkohore.

Termi *kulturë* në kumtimin e përgjithshëm ka karakter universal dhe shtrirje të përdorimit të gjerë gjatë shekujve në shumë fusha të jetës dhe të veprimtarisë njerëzore. Fjala *Cultura* në latinisht, 1. Punim, lërim (agri), lërim toke, 2. Kulturë drithërash; 3. *kulturë, erudicion, zhvillim*; 4. nderim, adhurim. Në letërsi dhe në shkencën e letërsisë termi përdoret dendur mjaft herët në shumë gjuhë të botës dhe veçanërisht që nga koha e iluminizmit (gjermanisht: *Kultur*; frëngjisht *culture*; anglisht *cultura.- kultivim, fisnikërim*. Në *Fjalorin e Filozofisë (Larousse)*¹⁸⁷ përfshihet ky përkufizim për nocionin *kulturë*: "... formim shoqëror dhe intelektual i një individi (*kulturë* ka të njëjtën rrënjë me fjalën *kult* dhe nënkupton një respektim fetar të traditës). Formë qytetërimi: "një kulturë". Ka shumë lloje kulturash në kuptimin që çdo shoqëri ka institucionet e veta të veçanta që shprehin në përgjithësi të kaluarën e saj shpirtërore. Por nocioni i kulturës ruan gjithmonë një kuptim normativ dhe është sinonim i humanizmit". *Kultura letrare* si definicion përfshin: *Tërësinë e njohurive që kanë të bëjnë me letërsinë*.

¹⁸⁶ Rene Wellek- Austin Waren, Teoria e letërsisë, Rilindja, Prishtinë, 1982, f. 29

¹⁸⁷ Akademia e Shkencave e Shqipërisë Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë: Fjalor i gjuhës shqipe, Tiranë, 2006, f. 1094

Nga enciklopedia letrare (*Encyclopedie litteraire: culture contemporaine*)¹⁸⁸ për kulturën moderne gjejmë këtë paragraf : “Culture moderne dans laquelle entrent des 'valeurs non traditionnelles.« *Kulturë moderne në të cilën hyjnë disa vlera jo tradicionale*”.

Komenti : Shprehja *kulturë moderne përfshin një kronologji në nocionin e kulturës. Ajo tregon se kultura është fryt i një epoke dhe e një vendi. Kultura, duke qenë e kuadrit elitist dhe konservator në të cilën ajo është mbajtur.., është demokratizuar për t'u bërë « kulturë bashkëkohore” e hapur në krijimtari. Ajo tani e tutje pranon disa vlera klasike dhe tradicionale. «*

Në qendër të vëmendjes në këtë kumtesë kemi fjalët çelës: *kulturë, , letërsi (letrare)*, si terma specifikë, që lidhet me *letërsinë* dhe posaçërisht me *kulturën letrare*. Të analizojmë me këtë rast aspektet kryesore që lidhin këto dy nocione: *kulturë* dhe *letërsi*. Duke u bazuar në Fjalorin internacional të termave të letërsisë¹⁸⁹ "Dictionnaire international des termes littéraires", L.Muton. Publishers The Haguue, Paris, 1973/, në plan të parë kemi spikatur nocionin *letërsi*, sepse qasja e shpjegimit terminologjik përfshin: etimologjinë, studimin semantik, ekuivalentet linguistike (gjuhësore) dhe komentin historik. Në kuadër të

studimit semantik shpjegimi vijues bëhet me nocionet dhe me shprehjet:

1. KULTURA
 - 2 KUSHTET E SHKRIMTARIT
 - 3 LETËRSIA ART I BUKUR
 4. VEPRAT LETRARE
 5. HISTORIA E LETËRSISË
 - 6 .SHKENCA E LETËRSISË
- EKUIVALENTET GJUHËSORE
KOMENTET HISTORIKE

Autorët R. Velek (Rene Wellek) dhe O. Voren (Austin Waren) në pjesën e parë të “Teorisë së letërsisë” *Definicionet dhe distinkcionet* bëjnë dallimin midis *letërsisë* dhe *studimit të letërsisë*. Ata shkruajnë: “Këto janë dy fusha të veçanta të veprimtarisë: e para është krijuese- art; e dyta, edhe pse nuk është plotësisht shkencë, përfaqëson një lloj dijeje ose të të mësuarit”.¹⁹⁰Në këtë rast kemi tre togfjalëshat të përbërë “nga dy fjalë kuptimplota me lidhje të ngushta gramatikore e kuptimore”¹⁹¹. Këta janë terma letrarë dhe shkencorë të letërsisë dhe të shkencës së letërsisë. Kemi afuar këtu togfjalëshat: *kulturë letrare , mjeshtëria e shkrimit (mjeshtëria shkrimore dhe mendimi kritik)*. Fjalët: *kulturë, mjeshtëri, mendim* kanë afër tyre po ashtu fjalët kuptimplota: *letrare, shkrim* dhe *kritik*.

Sintagma *kulturë letrare* në këtë shqyrtim nuk lidhet vetëm me formimin kulturor dhe letrar gjatë leximit të veprave letrare dhe shkencore, apo me proceset e formimit të *kulturës letrare* gjatë shkollimit. Fjala është për formimin në nivelin më lartë të kulturës letrare në rrafshin e studimeve të shkencës së letërsisë. Për të argumentuar këtë objektiv studim , të kujtojmë në këtë rast disa vepra të rëndësishme të autorëve shqiptarë dhe të huaj. Midis tyre veprat më kërkuara dhe të përfshira në literaturë e rekomanduar në universitete më të shquara të botës. Në fillim veçojmë ato të studiuesit, Alain Viala.

¹⁸⁸ Alain Viala, *La Culture litteraire*, (Paris, Presses universitaires de France, 2009)7 Joseph M. Williams *The Craft of Research*. Chicago: University of Chicago Press (1995, 2003) with Wayne C. Booth and Gregory G.Colomb
⁸ Lewis Vaughn & Chris MacDonald”“Fuqia e mendimit kritik”, CDE, Tiranë, 2010

¹⁹¹ ww.larousse.fr/dictionnaires/francais/litterature/47503

Shquhet sidomos vepra e tij *La Culture littéraire*¹⁹² (Kultura letrare), në të cilën trajton disa tema të rëndësishme të kulturës letrare, në mënyrën se si ato studiohen sot në literaturën bashkëkohore të shkencës së letërsisë. Krahas kësaj edhe veprat e autorëve, Joseph Williams *The Craft of Research*¹⁹³ (Mjeshtëria e kërkimit shkencor) dhe atë Lewis Vaughn dhe “Fuqia e mendimit kritik”¹⁹⁴. Këto botime, si edhe shumë të tjera, të cilat janë përfshirë në bibliografinë e zgjedhur të studimeve letrare shkencore në përgjithësi, kanë rëndësi të madhe për studimet integrale-monografike.

Temat e tjera të rëndësishme, me të cilat ndriçohen aspekte më të gjera të kulturës letrare në planin e përgjithshëm janë: letërsia kombëtare, letërsia e përgjithshme, letërsia krahasimtare. Në Enciklopedinë Larousse *Letërsia e shkruar* përfshin tërësinë e veprave të shkruara të cilat kemi finalizimin estetik¹⁹⁵. (*Ensemble des oeuvres écrites auxquelles on reconnaît une finalité esthétique*).

Në *Le dictionnaire de littérature*¹⁹⁶ është paraqitur etimologjia e përdorimit të fjalës *culture* dhe e shprehjes *culture littéraire*. Kuptimi i mirëfilltë i kësaj fjale çelës lidhet me kulturën që tregon njohuri të përbashkëta të njeriut të mësuar, të ditur, të mbrujtur me dituri filozofike, letrare, dhe artistike. Ndërsa për *Création littéraire*¹⁹⁷ kemi tekstin:

La littérature est création au sens où elle produit des textes neufs. Dans une acception stricte, « création » serait à entendre comme écriture d'un texte à tous égards original, mais dans la pratique, la création littéraire contient toujours une part de reprise de modèles antérieurs. En un sens plus large encore, la littérature est création en ce qu'elle invente des idées, des images, des personnages voire des mondes nouveaux.

Indeksi tematik i Leksikut të termave të letërsisë “Lexique des termes littéraires”¹⁹⁸ përmbledh kërkimin filologjik tematik dhe listën e termave të viti 2003. Vendet dhe institucionet : Academie française, Bibliothèque Nationale, Sorbonne. Tërësitë e përmbajtjes janë: Littérature (*Letërsia*), Genre romanesque- narratif (*Zhanret romaneske- narrative*), Poesie- genre poétique (*Poezia- Zhanret poetike*), Theatre- genre theatral (*Teatri- zhanret theatrale*), Genre argumentatif- Literature d'idees (*Zhanri argumentativ- Letërsia e ideve*), Communication (*Komunikimi*), Linguistique (*Gjuhësia*), Les figures de style (*Figurat e stilit*), Les registres (*Regjistrat*), Les forms de discours (*Format e diskursit*) e tj.

Arti poetik sipas teoricienit të shquar të letërsisë, Milivoje Sollar (Milivoje Solar), në mënyrë të natyrshme e lidh shkrimtarin me lexuesin dhe dëgjuesin. Ai shkruan: “...Nëse kemi parasysh se shkrimtari, gjegjësisht poeti, veprat e veta i prodhon sipas ligjshmërive të posaçme, që kërkojnë të zotërojnë mjeshtërinë poetike, termi “art poetik” si dhe “letërsi artistike”, njësoj dhe fare mirë sugjerojnë që letërsia të kuptohet si veprimtari krijuese gjuhësore e llojit të veçantë.

¹⁹² Aron, Paul dhe Jacques, Viala. *Le dictionnaire de Littéraire*, PUF, Paris, 2002, f. 129

¹⁹³ Po aty, f.21.

¹⁹⁴ <http://www.lettres.net/files/aaa-them.htm>

¹⁹⁵ Milivoj Solar, *Teoria e letërsisë*, “Rilindja”, Prishtinë, 1978, f. 11. (Vepra e cituar ka pasur 20 ribotime. Vërejtja e Isak Shemës)

¹⁹⁶ Viala, Alain. *La culture littéraire*. PUF, Paris, 2009.

¹⁹⁷ Korniza e Kurrikulës e Arsimit Parauniversitar të Republikës së Kosovës, Prishtinë 2011, f. 38-39

¹⁹⁸ Korniza Kurrikulare e arsimit parauniversitar të Republikës së Shqipërisë, f. 35-36

Nocioni letërsi apo art poetik në këtë rrafsh e lidh poetin gjegjësisht shkrimtarin me veprën letrare si prodhim të vetin edhe me dëgjuesit, gjegjësisht lexuesit, pa të cilët nuk ka letërsi të vërtetë. Do të thotë letërsia jeton vetëm nëse ekzistojnë ata që i kuptojnë veprat letrare si vepra artistike e pikërisht si të atilla dhe i lexojnë, gjegjësisht i dëgjojnë”.¹⁹⁹ *Kultura letrare* përfshin dituri, aftësi dhe kompetenca, p. sh. ato “ të njeriut të ndershëm”, me nivel të ngritur, që shquhet me dituri dhe me krijimtari letrare dhe artistike. Këtë temë gjerësisht e kanë trajtuar shumë autorë. Alain Viala²⁰⁰ ka botuar librin universitar *Culture littéraire*, i cili përdoret në procesin e studimeve të letërsisë në Universitetin e Parisit III- Sorbonne Nouvelle dhe në Universitetin e Oksfordit. Aspekte të kësaj teme janë trajtuar në shumë botime të veçanta, në punime filologjike dhe në fjalorë terminologjikë dhe enciklopedikë të letërsisë dhe në enciklopedi të letërsisë.

Autori Viala në pjesën e parë të librit përfshin një organon të vogël të letërsisë, në të cilin shtron për studim çështjet e kulturës letrare. Në kuadër të përmbajtjes së librit, të cilin e përdorin lexuesit dhe studiuesit, që tregojnë interesim për çështjet kulturore, për aspekte të letërsisë, sidomos studentët e letërsisë, të teatrit, të filmit, të komunikimit etj., përmbledhen temat: Letërsia dhe shkenca, Hapësira letrare, Kënaqësitë dhe dituritë: prizmi letrar, Letërsia, përse krijohet letërsia, Kanonet letrare, Korpusi i shkrimtarëve dhe i veprave letrare në gjuhën frënge (sipas shekujve), Shkrimtarët e tjerë të gjuhëve të tjera, Mendimi (Filozofia, Shkencat humane, Artet (Filmi, Muzika, Piktura), Lëvizjet, Shkollat dhe Rrymat letrare, Letërsia, gjuha dhe stili, Letërsia dhe jeta sociale, Letërsia dhe historia, Letërsia dhe dituritë, Letërsia dhe filozofia, Letërsia dhe idetë, Letërsia dhe ideologjia, Sensibilitetet: Letërsia, artet dhe imagjinaria, Leximi i librave, Shpjegimi, analiza dhe vlerësimi i letërsisë, Komentimi i teksteve letrare dhe argumentimi.

Kultura letrare gjatë epokave të ndryshme ka evoluar, ashtu siç është zhvilluar dhe ka ndryshuar edhe kultura në përgjithësi, arsimit, letërsia, artet e tjera dhe shkenca. “Il faut vivre son temps, dit le proverb..”(Duhet jetuar kohën e vet..., thotë një proverb). Duke studiuar çështjet e zhvillimit të kulturës letrare bashkëkohore gjatë shekullit XX dhe në vazhdim, kur janë publikuar punime dhe vepra të posaçme lidhur me këtë problematikë, njohuritë në fushën e shkencave filologjike, të gjuhësisë dhe të letërsisë, janë zgjeruar dhe janë thelluar si asnjëherë më parë. Kultura letrare e traditës dhe ajo bashkëkohore në vazhdimësi janë gërshetuar natyrshëm.

Pikëpamjet e shkrimtarëve të shquar, dhe sidomos ato të fituesve të Çmimit Nobel, kanë shfaqur mendime dhe vlerësime interesante për letërsinë, për vlerën e veprave të ndryshme letrare, për rëndësinë e leximit, për procesin krijues dhe për kulturën letrare. Temat dhe shprehjet: *Kultura gjuhësore, Kultura letrare kombëtare, Kultura e përgjithshme letrare etj., janë të lidhura me kuptimin bazë të tyre dhe me funksionin më të gjerë të kulturës letrare*. Për kultivimin e tyre zhvillohen aktivitete të ndryshme. Përmbajtjet mësimore për përvetësimin e gjuhës, për leximin dhe mësimin e letërsisë, përfshihen në programet mësimore, në tekstet shkollore dhe në aktivitetet e tjera të veprimtarisë arsimore, kulturore dhe shkencore.

Kultura gjuhësore, edukimi artistik dhe kulturor, ndikojnë në formimin e personalitetit të njeriut. Për këtë qëllim zhvillohen aktivitete të vazhdueshme. Të përmbledhim me këtë rast disa tema, të cilat përfshijnë përmbajtjet, siç janë: Krijimtaria letrare, Leximi i letërsisë dhe përjetimi estetik, Kultura letrare e shkrimtarit, Kultura poetike e poetit, Kultura gjuhësore dhe letrare në studimet universitare, Kultura artistike në veprimtaritë e arteve të tjera (arti skenik, arti filmik ,arti muzikor, artet pamore) , Përparësitë e një kulture letrare, Jeta letrare, Revistat letrare dhe kulturore, Botimet letrare, Bibliografitë letrare, Shoqatat dhe lidhjet letrare, Lektura letrare, Kronikat letrare, Magazinat letrare, Takimet kulturore letrare, Kritika e re letrare dhe kultura

¹⁹⁹ Po aty, f. 39

²⁰⁰ www.education.gouv.fr/pid25535/bulletin_officiel.html?cid_bo=71673 (13.08.2014)

letrare, Përthimet letrare, Sallonet letrare, Kafë libraritë, Ekspozitat letrare, Panairët letrare, Kafenetë letrare (Shqipëri: Një libër- një kafe), Institucionet kulturore dhe letrare, Shoqatat dhe asociacionet kulturore, Botimet teorike, kritike dhe historike letrare, Letërsia dhe interkulturariteti, Kultura dhe itertekstualiteti në tekstet letrare, Kultura letrare në radio dhe televizion, Letërsia digjitale, Websajtët letrare , Libri letrar në qendër të jetës kulturore, Aktualitetet letrare, Kërkimet letrare, Kuizet gjuhësore dhe letrare, Konkursët dhe çmimet letrare, Manifestimet letrare, Vokacioni letrar, Testimi i kulturës letrare, Publikimet letrare në shtypin dhe periodikun e kohës etj.

Tubimet shkencore, kulturore në botën shqiptare por edhe në vendet e tjera të mbarë botës kanë ndikuar dukshëm për zhvillimin e kulturës gjuhësore dhe të kulturës letrare. Duke u bazuar në përmbajtjen e këtyre temave, pas analizës së duhur kritike, vlerësohet se në të kaluarën janë bërë përpjekje të vazhdueshme për zhvillimin dhe kultivimin e kulturës gjuhësore dhe letrare. Megjithatë, për shkak të kushteve historike, sociale, kulturore, arsimore, si edhe të ndikimit të faktorëve të tjerë, nuk është realizuar synimi që në shoqërinë moderne në tërësi, të arrihet edukimi artistik dhe kulturor.

Me qëllim të përmirësimit të niveli të përgjithshëm të edukimit artistik dhe kulturor, janë bërë reforma të sistemit arsimor dhe të zhvillimit kulturor në botën shqiptare dhe në shumë vende të botës. Në vitin 2011 është miratuar *Korniza e Kurrikulës e Arsimit Parauniversitar të Republikës së Kosovës*. Gjuha dhe letërsia përfshihen në Fushën e komunikimit. Megjithatë nuk kanë shtrirjen e mjaftueshme për të realizuar në mënyrë më të plotë edukimin artistik dhe kulturor.

Fusha

Gjuhët dhe komunikimi u mundëson nxënësve që të zhvillojnë dhe të kultivojnë përdorimin e gjuhës si mjet komunikimi në jetën e përditshme, në jetën profesionale dhe në jetën publike. Nëpërmjet kësaj fushe kurrikulare, secila lëndë duhet t'i arrijë të gjitha kompetencat e përcaktuara në Kurrikulë. Kjo fushë kurrikulare përfshin lëndët: gjuhët amtare, gjuhën e parë të huaj (gjuha angleze), gjuhët e mjedisit si dhe gjuhët e tjera të huaja. Secila lëndë mësimore (gjuhë) në kuadër të kësaj fushe përfshin edhe letërsinë, si pjesë e veçantë e përdorimit të gjuhës në raport me vlerat estetike.

Gjuha amtare,

mësohet nëpër të gjitha shkallët e Kurrikulës, që nga klasa parafillore e deri te klasa XII... Prej shkallës së parë e deri te përfundimi i shkallës së gjashtë të Kurrikulës, të gjitha aspektet e të mësuarit në artet shprehëse përfshijnë mundësitë për të realizuar dhe për të shfaqur punë artistike.

Fusha

mësimore Artet, siguron që nxënësit të zhvillojnë njohuritë, aftësitë perceptuese nëpërmjet formave të zhvillimit të aftësive të të kuptuarit dhe shkathtësive mendore krijuese. Të zhvillojnë aftësitë për marrjen e koncepteve në vizatim, pikturë, skulpturë, grafikë, dizajn, vallëzim, interpretim dhe muzikë. Kjo fushë, luan rol të rëndësishëm në formimin dhe zhvillimin e plotë të fëmijëve dhe të rinjve, duke ndihmuar që të kuptojnë, të shprehin përvojat e tyre personale, të kultivojnë talentin e tyre krijues, të përvetësojnë konceptet themelore në përdorimin e teknikave apo burimeve të ndryshme artistike; të mësojnë të komunikojnë, të interpretojnë, të zhvillojnë shkathtësitë e tyre artistike për t'u shprehur, të japin një kontribut në ndryshimin shoqëror dhe në zhvillimin e elementeve artistike dhe të informacionit. Zhvillon aftësitë e nxënësve, duke bërë që ata ta konsiderojnë të shprehurit artistik si një nga aspektet më të rëndësishme të edukimit të tyre.

Fusha mësimore e arteve është pjesë

integrale e procesit të të mësuarit dhe ka lidhje midis imagjinatës dhe inteligjencës, ku fëmijët marrin pjesë në veprimtari të ndryshme duke zhvilluar më tej krijimtarinë dhe imagjinatën e tyre.

Qëllimi i njohurive të kësaj fushe është zhvillimi i imagjinatës krijuese të figuracionit dhe muzikalitetit, reagimi ndaj shprehjes artistike, e cila konsiston në

shumëllojshmërinë e veprimtarive që përfshihen në edukimin artistik.

*Artet ndikojnë që nxënësit të zhvillohen në individë me vetëbesim dhe me aftësi kreative. Pjesëmarrja e nxënësve në të gjitha format e të shprehurit artistik mundëson zhvillimin e identitetit individual, por në të njëjtën kohë zhvillon edhe identitetet e tyre grupore. Diversiteti kulturor, në njërën anë, dhe trashëgimia kulturore kombëtare, në anën tjetër, duhet të jenë pjesë integrale të mësimin në arte ».*²⁰¹

Ky

tekst është përfshirë me qëllimin për të treguar se edukimi artistik dhe formimi kulturor kanë rëndësi shumë të madhe si programore, jo vetëm në kuadër të sistemit arsimor, por edhe jashtë tij, për formimin e personalitetit të lexuesve në përgjithësi.

Më 2014 në Shqipëri është përgatitur Draft Korniza Kurrikulare e arsimit parauniversitar të Republikës së Shqipërisë. Për edukimin gjuhësor dhe kulturor është përfshirë teksti: “...nxënësit shprehin dhe interpretojnë koncepte, ide, ndjenja, fakte e opinione me gojë e me shkrim; zhvillojnë aftësitë për të lexuar, shkruar, folur dhe dëgjuar në mënyrë kreative dhe të qëllimshme; dallojnë dhe përdorin tekste të ndryshme letrare dhe jo letrare, tekste të shtypura dhe elektronike; gjejnë, krahasojnë informacione të ndryshme; zotërojnë e vlerësojnë informacione të ndryshme; zotërojnë njohuritë, shkathtësitë dhe qëndrimet e duhura rreth sistemit gjuhësor, e përdorin gjuhën në mënyrë pozitive dhe të përgjegjshme në marrëdhëniet shoqërore; kuptojnë, analizojnë dhe vlerësojnë tekste të gjinive dhe llojeve të ndryshme letrare, nga krijimtaria e autorëve që janë përfaqësues të periudhave të ndryshme nga letërsia shqipe dhe ajo botërore.”²⁰² Fusha e arteve është pjesë e rëndësishme e kurrikulës, sepse studimi i tyre lidhet ngushtë me zhvillimin intelektual, emocional dhe social, kulturor të nxënësve...²⁰³

Paraqitja e suksesit të arritur në arsim, në shkencat e ndryshme, në edukimin artistik dhe kulturor të nxënësve dhe të studentëve të botës në kuadër të programit Program for International Student Assessment (PISA), tregon ndryshimet e mëdha që kanë ndodhur në rrjedhat e përgjithshme të zhvillimit arsimor, kulturor dhe shkencor të rinisë shkollore në të gjitha vendet e anëtarësuar në këtë asociacion ndërkombëtar të rëndësishëm për zhvillimin arsimor, të kulturor dhe shkencor. Interesim të veçantë në kohën e sotme zgjon orientimi programor evropian i reformës arsimore, kulturore, edukative në fushën e arsimit dhe të edukimit. Në Francë në vitin 2013, pas shqyrtimit të gjithanshëm profesional, pedagogjik, shkencor dhe artistik, është miratuar pjesa shtesë e programit të ri të Edukimit artistik dhe kulturor (*Le parcours d'éducation artistique et culturelle*).²⁰⁴

Për të realizuar këtë program të përfshirë në Ligjin *Loi d'orientation et de programmation pour la refondation de l'école de la République (loi n. 2013-595 du juillet 2013)*, janë përcaktuar objektivat, udhëzimi për realizimin dhe formimin e këtij drejtimi të edukimit artistik dhe kulturor.

Organizimi i testeve letrare ofron mundësi të vlerësohet përgatitja e përgjithshme dhe cilësia e formimit kulturor letrar. Çmimet për arritje të posaçme kulturore dhe letrare afirmojnë dhe nxisin veprimtarinë kulturore dhe letrare.

Udhëzimi i përgjithshëm ka 47 faqe dhe është mjaft interesant. Ministria e Edukimit

²⁰¹ Agron Xhagolli, *Trajtimi i mjedisit dhe kultura popullore* në Përmbledhësin “Trashëgimia kulturore dhe turizmi, konferencë shkencore” e mbajtur në Preshevë më 26 tetor 2019 (Shoqata për Trashëgimi dhe Krijimtari Kulturorë e Luginës së Preshevës, Shtëpia botuese “Kurora”, Gjilan, 2020), p.p.19-22.

²⁰² Skënder Luarasi, *Drejt një etike të ngadalësimit dhe një estetike të ndërlikimit: Një përpyetje për të regjistruar rolin e praktikave hapësirë-formuese në formë-dhënie e territorit (në Shqipëri)*, në revisten kulturore *Përpyekja* (Viti XXI, nr.34-35, Tiranë, 2015-2016), p.p.215-225.

²⁰³ Fotoja u realizua nga autori i këtij punimi (Katundi Ceceli, Komuna e Vushtrisë, nëntor 2020).

²⁰⁴ Gjatë intervistës me 77 vjeçar, mjeshtrin e ndërtimitarisë nga Cecelia, Nazmi Musiqin, Zymer Musiqi, baba i tij, prej cilit mori emrin shtëpia, kishte lindur rreth vitit 1912 (Vushtrri, më 21.11.2020).

Kombëtar dhe Ministria e Kulturës angazhohen së bashku për realizimin e këtij projekti të madh të edukimit artistik dhe kulturor. Këshilli i Lartë përgjegjës ka 24 anëtarë, që janë personalitete të shquara të arsimit, të kulturës dhe të shkencës. Zhvillimi i kulturës letrare në nivelin e studimeve universitare, sidomos në ato filologjike, realizohet në procesin arsimor dhe shkencor. Programet e studimit, botimi i letërsisë, shfrytëzimi i literaturës profesionale dhe shkencore si edhe veprimtaritë e tjera të gjithanshme ndikojnë në kultivimin e suksesshëm të kulturës letrare.

Duke u bazuar në vlerësimet profesionale, pedagogjike dhe shkencore, në punimet dhe botimet e veçanta në gjuhën shqipe, por edhe në literaturën e shfrytëzuar në gjuhë të tjera (të cituar në gjuhën frënge), vlerësojmë se për zhvillimin e kulturës gjuhësore dhe letrare si edhe për edukimin estetik në tërësi, nuk janë realizuar në nivelin e duhur synimet dhe objektivat e programuar në institucionet dhe në subjektet e tjera kulturore dhe arsimore dhe nuk janë arritur rezultatet e pritura të edukimit artistik dhe kulturor.

Për këtë qëllim të lartë të kultivimit të kulturës letrare, në kohën e sotme dhe në zhvillimin perspektiv, kërkohen angazhime të gjithanshme, projekte të reja, forma të llojllojshme të aktiviteteve të institucioneve të arsimit, të kulturës dhe të shkencës, të lexuesve dhe të krijuesve në mbarë hapësirën shqiptare dhe më gjerë. Edukimi artistik dhe kulturor realizohet si orientim me përparësi të veçantë për zhvillimin e kulturës gjuhësore dhe të kulturës letrare bashkëkohore.